

Tuwaŋuä, Poli iqu kinganäni

1 Timoti

iquenqä äqäkqe

Yätamäkkä kukŋuä hiŋuiqänjä iquvi

Hikŋä Timoti iqu, aŋä-himqä Listiya, qua naqä Galesiya iutaŋä-qu eä, Kraisi Iqueqä yoqä-tänjä ique. Kiqä kănai, Israitqä iutaŋä iiyi. Kiqä kaniqu, Grikä iutaŋä ique. Poli iqu iquenji, qanjä anä ikisinyä, Goti Iqueqä wăuŋuä imăkiyänqä itmakqe. (Wăuŋuiŋqä 16:1-3 hiŋuä qundŋqä.) Năqŋqä-tänjä iqua kŋuä tiŋjä indqänätqänjä. Qănakŋi, Timoti iqu, quuvqä heqiyqä aŋä-himqä Epesisi iu pmetanquwä iquau mitŋqä pmetanŋi, Poli iqu, tuwaŋuä tä iquenyqä wătŋqä äqäkqe.

Nătmatqä kinganäni, Poli iqu tuwaŋuä ätuätä äqäkqe, ii tiŋji. Ämaqä hŋqua, qokă-apăkă iuqä quuvqä heqiyqe, qui imăkkä iuŋqe, Timoti iqu äŋguä wimasiyătŋqe. Ämaqä iŋjä iqua, nătmaqä qua tăutaŋä eeqänäni, ii äŋgui maeqä etaŋgi, ämaqä hăŋä-pmeqä naqä-qakuănänjä ämetŋqä äwinyătŋqä iqu, ymisanjä hui pmua imăknätä, apăkă mămeqä yătŋqä, kŋuä quvqe indqänätqänjä.

Nătmatqä huizi, Poli iqu tuwaŋuä ätuätä äqäkqe, ii tiŋji. Ämaqä Jisasi Iqueqä yoqenqä aquvă äqänätqänjuwä iqua, Goti Iqueqä yoqe haqeqä ämamăupu, Iqueqä wăuŋuä imăkătqătanguwui mitŋqä, suqä äŋguănänjä iuŋqeyi. Itaŋga quuvqä heqiyqä iquau mitŋqä wăuŋui, ämaqä äki-äkitaŋä iqu meniqe. Ga quuvqä heqiyqä iuqä awă imă, wăuŋuä imăkătŋqä wăuŋui-pqe, ämaqä äki-äkitaŋä iqu meniqe.

Nătmatqä yăpaki, Poli iqu tuwaŋuä ätuätä äqäkqe, ii tiŋji. Timoti iqu Jisasi Kraisi Iqueqä wăuŋuä imăkkä-qu

äpme, änguänä pmetätŋqe. Ga qokä-apäkä Jisasi Iqueqä yoqenqä aquvä qänätqätanquwä iquauŋi, suqä huitanjä-huitanjä äkiutanŋi motquetŋqä, ätuätä äqäkqe.

Poli iqu, tuwanuä tquenqä kuknuä ätkqenqä

¹ Nyi Poli Jisasi Kraisi Iqu kuknuä awä tuäkiqämqä änändowatkqä iqunŋi. Goti Hänjä Inequmuatqä Iqutä, itanŋa Jisasi Kraisi neqä kŋui yänänäqŋqä ävanä äp-menquä Iqutä, Iquaqu änändowatkŋi. ² Timoti, si quuvqe, nyi eqiyänqä-pa eqiyänä-qae, si ŋqä ymeqä naqä-qakuä-qukiŋi. Nyi tuwanuä tä sinyqä äväwqatqä. Goti Hanjuwä Apiqutä, itanŋa Jisasi Kraisi neqä Naqä Iqutä, Iquaqu nätmätqä änguänänŋi hiŋgi vqetä, qeqä-tmäkqetä, äwqä hanuä inqä pmeqetä ktapinyä.

Kuknuä qäyasäqinä tqä iqua, mändi kittqiyqenqä

³ Nyi Masendoniya-tänä inŋisanqä äwätmäŋga ätkqä-pa, ämaqä, Goti Hanjuwä Iquenyqä näqŋqä ävätqänjuwä hŋqua, kuknuä qäyasäqi matqä ipŋqä diŋqä tutŋqe, anjä-himqä Epäsäsi iu qae pma. Ämaqä iqua, kuknuä naqä-qakuä Goti Hanjuwä Iquenyqä tnätanŋqe ämepu matqä, qämä-qämä ipu, ämaqeunŋi näqŋqä qäyasäqi ävätqänjuwä iquayŋi. ⁴ Qu quwqä kaqä-kawäkauqä yoqenqätä, aeqä kukŋuinŋqätä, kuapänä ätätqänjuwi, Goti Hanjuwä Iqu wäunuä imäkqeunŋi yätamäkqä miqä, kuknuä hiŋginä timäunqänŋe, si kuknuä yänänäqŋqä tu. Goti Iqueqä wäunŋui, quuvqä heqiyqä dutanä timäunä. ⁵ “Maŋä tuvä” äktqe, suqä ämaqenqä äwiŋqä iqu wiŋqä äktqä. Ämaqe, qeqä-quuvqä yäpä imŋi ikikinyänä imbu, “Goti Iqueqä hiŋuä iqi quvqä maequnŋqä” kŋuä indqämbu, ga quuvqä naqä-qakuänänä eqiyätanŋpgetanŋi, suqä ämaqenqä äwiŋqä iqu witänä. ⁶ I etanŋqä-qe, ämaqä hŋqua, suqä iunŋi tuwä äwiyäpu, hänaqä hui-mända äwäpu, kuknuä

hinginqä dinä ätätqänjuwi. ⁷ Qu Goti Hanjuwä Iqueä kukñuä-suqenqä näqñqä wipñqä wingangqä-qe, quwqä kukñuä ätätqänjuwinqe, quwqä-quwäñi näqñqä maeqä ipu, näqñqä eäpnä, hingi ätätqänjuwi.

⁸ Ne näqñqe, ämaqe, Goti Hanjuwä Iqueä kukñuä-suqeta, wäunui wängima mämiqä, qäyunä ämiquwi, kukñuä-suqe, änguänäñiyi. ⁹⁻¹⁰ Tiñä-pqe ne näqñqe. Kukñuä-suqä iqu, ämaqä Goti Hanjuwä Iqueä hinguä iqi, jänänänjä äpmeñuwä iuñqä maetqe. Oee. Goti Iqu kukñuä-suqe, ämaqä suqä quvqä imäkätqänjuwä iqua, quwqä suqä iññinqä näqñqä mapñqä diñqä, imäkätä ekqe. Ämaqä qänaki miqä danä hngisanä iqä iquaunqätä, Goti Hanjuwä Ique tuwä äwiyäpu, suqä quvqä imäqä iquaunqätä, Goti Hanjuwä Iqueä yoqe, haqä mämamäuqä ipu, Iquenyqä wiunqä iqä iquaunqätä, qunaqä-qunuñuau pizqä päsqä iquaunqätä, ämaqä huii hinginä pizqä päsqä iquaunqätä, suqä qokä apäkänqä iqä iquaunqätä, suqä qokä hñqu, qokä hñqutä wiqä iquaunqätä, ämaqä huizi du quwä äkipu, hingi wäunüä-wiyqäpñqä imäqä iquaunqätä, quangä-tqä iquaunqätä, kukñuä iwäsäuqä iquauä hinguä iqisanji zä epu, quangä-tqä iquaunqätä, itangä ämaqä kukñuä naqä-qakuä Goti Hanjuwä Iquenyqä tnätangqeñi, tuwä äwiyäpu suqä huizi imäqä iquaunqätänji. ¹¹ Kukñuä naqä-qakuänänjä iñi, ii kukñuä änguä we-huñqä-tänjä Goti Hanjuwä Iqu nyinyqä quuvqä eqiyätä, awä tqämqä ändapqäpanjä asä iñi. Kukñuä änguä we-huñqä-tänjä iqu, “Goti Hanjuwä Iqu, yänänäqñqä naqänänjä-tänjä eä, änguänänjä pmeqänqä Iquvqä” änatätqäuä.

Krais iqu, suqä quvqä imäqä iquau, hññä iqumuätätñqä, äpkqenqä

¹² Neqä Naqä Krais Jisasi Iqu nyinyqe, “Nyaqä wäunui, iqu imäkänqiyä” kñuä äme, nyi yänänäqñqä

ändapätä, ändenjikqenqä nyi yeeqä itmä, “änquiqä” ätquä. ¹³ Kinganäni, nyi Iquenyqä kuknuä quvqä ätätmä, ämaqä Iquenyqä quuvqä heqiyqanguwä iunji, quvqä itquetmä, ptqä äqäyöpäsätmä iminqe. Nyi suqä iinji, Iquenyqä quuvqä maeqiyqä imä, qämä-qämä itmä, ii imäkätqätangqä-qae, Iqu qeqä naqänänjä änuämäkkqe. ¹⁴ Iqu qeqä e änuämäkätä, nätmätqä änguänänji aanjä kuapänä qäpu maeqä yätqä hinginä ändapätä inyimäkqanji, nyi Iquenyqä quuvqä eqiyätmä, ämaqenqä nqä qeqä-quuvqä yäpä tämda änyinätqäüä. ¹⁵ Kuknuä, “Kraisii Jisasi Iqu, ämaqä suqä quvqä imäkqä iquau, hänjä iqmuatätngqä, qua täunqä äpqäqeqä” ätnänqä iqu, aanjä naqä-qakuänänjä ätnä. Ämaqä eeqänänji, qu kuknuä ique ämepu, quuvqä eqiyqäpnqe. Ämaqä suqä quvqä imäkqä huizi iunji, nyaqä suqä quvqe ämäwqätäutä, hiñuiqä ätimäüä. ¹⁶ Nyi iinjuna qäyä etangqä-qe, Iqu nyinyqä qeqä änuämäkkqe, tiinjänqeyi. Ämaqe, qu Jisasi Kraisii Iquenyqe, “Iqu ämaqä suqä quvqä imäkqanguwä iunji, qeqä imänqeuta kima maqänä mäwqueqä” näqqä nyita mapnqenqeyi. Ämaqä qänaknda epqä iqua, qu nyita Ique äqunäpu, Iquenyqä quuvqä eqiyäpu, hänjä hea ique-ique pmeqä mapnuwänqenqä. ¹⁷ Iqu Ämiqä Naqä hea ique-ique Pmeqä-qu eä, Mäpakoñqä-qu eä, ämaqä-pqe Iquenji, hiñuä mäquñqe, Iqu Goti Hanjuwä Iqunä etanji, yoqä naqe, hea ique-ique Iqueqänä äwi. Iinji aanjä naqä-qakuänänji.

¹⁸⁻¹⁹ Nqä ymeqä Timoti iquki, nyi kuknuä tä äk-tapqä tä, ämaqä hiñuä-tqe* si hiñuä äktkuwiñqä kñuä ämetmä, äktqä. Si iquauä kukñui, jävqä enqä-pa a yänänäñqä äqätinä, Jisasi Iquenyqä quuvqä eqiyätinä,

* **1:18-19** 1 Timoti 4:14 iu-pqenji, Poli iqu Timoti iquenyqä hiñuä-tqenqä äqäqke. Iqu kuknuä hiñuä-tqe asä iquenyqä täqi äqäqkäti, huitanji äqäqkäti?

suqenqä iwäsäutnä, “Nyi Goti Hanjuwä Iqueä hiñuä iqini, suqä quvqä hui maeqä äyitanä” kñuä ämetnä, äñguinqä mäkä yänänäqñqä iqätñqe. Ämaqä hui quwqä suqä quvqenqä näqñqä ämapiyä-qe, äwiñqä quwqä dunä imäkäpu, quuvqä heqiyqe, qui imäkmbu äpmerjä. ²⁰ I äpmerjuwä iutañä hñquaquvi, Himeneasi iqutä, Aleksandä iqutäyi. Iquaqu, Goti Hanjuwä Iquenyqä kukñuä quvqä hui inä matqä danä inyiyänqä näqñqä mayñqe, nyi iquaqñi, Setänä Goti Hanjuwä Iqutä mäkä-huñqä iqueä hipa iqi äwikqe.

2

Goti Iqu, eeqänänjuau yätamakqä vätnqä, tääqä tqenqä

¹ Iiñä etangi, nyi mañä yänänäqñqe, huizi-huizi i etanqä-qe, “Ämaqä quuvqä heqiyqe, ämaqä eeqänänjä iunqä kñuä indqänäpu, Goti Hanjuwä Iquenyqä tääqä ätuäpu, Iqu iquau yätamakqä vätnqänä yatñqä äväpu, ‘änquiqä’ ätuäpu ipñqä” ätqä. ² Qu tääqä e ätäpiyänğanji, ämaqä anä-himqä ämiqä iquaunqätä, ämaqä naqä yoqätänjä iquaunqätä, tññqe. Tiinñqä, ne suqä jänänänjä Goti Hanjuwä Iqu äwinyänqä dinä imäkätänä, hañä-iqä hui maeqä hiñgi pmetatunqe. ³ Suqä tääqä tqä iini, Goti Hänjä inequmuatqä Iqueä hiñuä iqini, äñguänänjä etangi, Iqu iinqe yeeqä eä. ⁴ Iqu ämaqä eeqänänjä hänjä iqumuatquätñqenqätä, qu kukñuä naqä-qakuinqä näqñqä meqäpñqenqätä, äwinyä. ⁵ Goti Hanjuwä Iqunä äyuwä. Ga Iquenyqätä, nenyqätä, awä iqi ätqäuä yätamakqä itñqe, Hñqunänji. Iqu, Kraisi Jisasi Iquvi. ⁶ Iqu, ne ämaqä eeqänänjä anğumä mbqä änäyämetä guä mänaqäyquätñqe, zä miqä danä, Iqueqä-kiuä äwimäkkqe. I etangi, Goti Hanjuwä Iqu, ämaqä eeqänänjä anğumä mbqä imetñqä äwinyänqe, suqä iqu ätnänjäqi ätiñi, “hea inğanqeçqä” ätkqä du, qänğa ämaekqe. ⁷ Iinqä Iqu, nyi Iqueä kukñuä

awä ätätmä, Iqueqä wäuruä imäkcunä himqä, ätenjikqe. (Quangä matqä, naqä-qakuänänjä ätqä.) Itanğa nyi, ämaqä Israitqä qäyä etanđi huizi iquauđi, quuvqä heqiyqenqätä, kuknuä naqä-qakuänänjinqätä, näqñqä-vqänqä ätenjikqe.

⁸ Iinđä etanđi, nyi Poli iqunä, ämaqä quuvqä heqiyqe, anđä äpmakäwäñuwä-pa, Goti Hanjuwä Iquenyqä tääqä tññqä aqvüä äqänäpiyänđanđi, qokä iqua, Goti Hanjuwä Iquenyqä tääqe, Iqueä hiñuä iqinđi jänänänjä epu, hipa kiyä mamätqe haqe epu, itanğa äwqä quvqä imbu, mañđä qäyätñqä maeqä epu tññqä, änyinđi.

⁹ Itanğa nyi apäkä iuaññqä-pqe, quwqä qäkä meenqä, kñuä yasämä ämepu, qäkämä imäkcñqä-pa imäkmbñqä änyinđi. Dä huitanđä imäknäpu, gquä yatqä golqä, qeqätqä isua ämepu, qäkämä mbqä naqä iqe ämepu, qeqätqe, itä mimäkcñqä danä ipñqe. ¹⁰ Inđäqe, “Ne apäkä, Goti Hanjuwä Iquenyqä qänaknä iqäneyqä” tññqe, qu qeqätqe, quwqä wäuruä huitanđä-huitanđä äñguänänjä imäkäpiyä duta imäkmbñqe. ¹¹ Goti Hanjuwä Iqueä kukñuññqä näqñqä meqänđanđi, apäkä iua, quwqä-quwä äkittqänäpu, mañđä matqä danä, qätenä äwiyäpu, näqñqenä meqänqe. ¹² Nyi apäkä hui, qokiquau äkittqiyetä, Goti Hanjuwä Iqueä kukñui ätätä motqueqänqe, qñqanđä äyqä. Ii kiqä qanyä pmeqänqe. ¹³ Tiinđä äyuwä. Goti Hanjuwä Iqu, Ipä ganä imäkkqä maetqe, Atamä ique ganä imäkkqä eä. ¹⁴ Ga kukñuä quangä duñđi, quuvqe, Atamä iqu maeqiyqä danä, Ipä ii eqiyätä, suqä quvqä ii äyä imäkkqe. ¹⁵ Inđäqe, iua kñuä yasämä ämepu, Jisasi Iquenyqä quuvqä eqiyäpu, ämaqänqä quwqä qeqä-quuvqä yäpä imda winyätä, suqä Goti Hanjuwä Iqu äwinyänqä dinä imitpñqä sätäti, Goti Hanjuwä Iqu, ymeqä nyquä duta hänđä iqumuatäniqe.

3

Quuvqä heqiyqä iquau, miqä iqueqä suqenqä

¹ Kukruä tiinjä tä aañä naqä-qakuänäni. Ämaqä tqu-tqu, ämaqä Goti Hanjuwä Iquenyqä quuvqä eqiyätqänjuwä iquau mitñqä itñqä iqu, iqu wäunjuä äñguänäni metñqä wingangi itqäuä. ²⁻³ Iinjä etangi, quuvqä eqiyätqänjuwä iquau miqä iqu, ämaqä iinjjuqä hiñjuä iqini, suqä quvqä mimäkqä-qu eä, apäkä hñqunäñjiyqä qokä-qu eä, suqä quvqä huitañä-huitañi mitqäqä kñjuä yasämä ämetä, quamä äñguänä pmeqä-qu eä, ämaqä iqueqä añju timäuqanjuwä iunji, äñguänä miqä-qu eä, Goti Hanjuwä Iqueä kukñjuñqä näqñqä äñguänänjä vqä-qu eä, wainqä-eqä yänänäqñqe kuapänä mañqä-qu eä, himä qui maqänä imäkätä mañä yänänäqñqä ätätä mäkänqä maqänä miqä danä, qae hanjuä pmeqä-qu eä, kñui mbqä duñqänä mämeqä-qu eä, hiätätñqe. ⁴ Iqueqä ymeqä-apäki äñguänänjä ämitä, iqueqä ymeqe, iqu kukruä tquangqä duñi qätä äwiyäpu, qänaknä iqäpñqä imäkqä-qu hiätätñqe. ⁵ Iqueqä ymeqä-apäkä duñi, änä mämiqä-qu eñqe, iqu ämaqä quuvqä heqiyqä duñi, äñguä äänä miniqi? ⁶ Ämaqä quuvqä heqiyqä duñi, ämaqä quuvqe täñga änyä qe eqiyätqä iqu, mämiqä yätñqe. Ii, iqu yäñi-yäñinyä itä quñi äkittqiyätä, hanjä-iqä Setänä, Goti Hanjuwä Iqutä mäkä-huñqä iqu, ämakqe, meqäñqeyi. ⁷ Iinjäqu eä, ämaqä quuvqä maeqiyqä iquauä hiñjuä iqini, suqä äñguänänjä iqä-qunä hiätänä. Iqu iinjä miqä iqäqe, “Quvqä-queqä” tqangpi, iqu Setänä iqueä guä du äuenä.

Quuvqä heqiyqeuä awä iqi, wäunjuä miqä iqueqä suqenqä

⁸ Suqä asä iinjä, ämaqä huizi, ämaqä quuvqä heqiyqä iquauä awä iqi, wäunjuä huitañä-huitañä ämipiyä iqua, kñui wäunjuä ipiyä iuñqänä yasämä ämepu, kukruä quangi matqä-qua epu, wainqä-eqä yänänäqñqe kuapänä mañqä-qua epu, womba miqä kñui mbqä duñqänä mämeqä-qua hiätñqe. ⁹ E ipiyä iqua, “Ne Goti Hanjuwä

Iqueä hinguä iqiñi, womba maeqä änguänänjä äpmerjunä-
 qe” näqñqä epu, Iqueqä kukñuä naqä-qakuänänji,
 Kiqä-kiuä ne quuvqä heqiyatunquä ämänätquakqä
 iunji, a yänänäqñqä äqätpu pmeqä-qua hiätññqe. ¹⁰ I
 pmapñqänä, wäunjuä hñque ganä yamwiqä wipññqe. Iqua
 qäyunä imäkquwi, wäunjuä miqänñqä inga pmuatepññqe.

¹¹ Suqä asä iinji, iquauqä apäkä iua-pqe, wäunjuä
 imäkäpiyä iunji, kñui yasämä ämepu imäkqäpññqe. Qu
 ämaqä huizi dunqä, kukñuä quvqä matqä ipu, suqä
 huitañä-huitañä mimäkqä danä, quamä änguänä pmet-
 pññqe. Ämaqe, iquauqä kukñuitä, wäunjuä, eeqänänji
 jänänänjä äyä etañgi äqumbiyi, quuvqä wipänä.

¹² Iinjä etañgi, ämaqä quuvqä heqiyqeuä awä iqi,
 wäunjuä miqä-qu eñqe, iqu apäkä kiqä-kiuänänjiyqä qokä-
 qu eä, iqueqä ymeqä-apäki, änguänä miqä-qu hiätätññqe.
¹³ Wäunjuä iunji änguänänjä ipiyä iqua, haqä nändi-nändi
 iqa äwäpu, yoqä-tañjä equwi, ämaqe, iqua Jisasi Kraisi
 Iquenyqä quuvqä naqä-qakuänänjä äyä eqiyäpu pmetañgä
 qumbunä.

Goti Iqueqä kukñuä qakui, aanjä naqänänji

¹⁴ Nyi sinyqä, “Ique hinguä mäqunmqä maqänä
 umqeqä” kñuä indqänätmä-qe, kukñui tuwanjuä iu
 inä äqiyqä. ¹⁵ Nätmatqä hui ingisäqumuatqañgi, nyi
 mapqä iqäqe, si tuwanjuä täunä a ätäutnä, suqä ne
 Iqueqä ymeqä iqune, qänaknä iquatunquenyqä näqñqä
 hiqätñä. Ne iinji, Goti Hea ique-ique Pmeqä Iqu, aquvä
 ämänaqiyätñqä iqune äyä äpmerju. Zä-hawätä, queatä,
 añjä yänänäqñqä mätnätätñqä imäkquwä-panjä iinjä eñju.
 Ne Goti Hanjuwä Iqu aquvä ämänaqiyqä-panjä eanä,
 kukñuä naqä-qakuänänjä iunji, yänänäqñqä imäkätqänju.
¹⁶ Ne eeqänänji, näqñqä tiinjä äyä etqänju. Kukñuä qakuä,
 Goti Hanjuwä Iqueqä suqenqä ätäñqe, ii nätmatqä

aanjä naqänänjä eä, iunji Goti Hanjuwä Iqu, Kiqä-kiuä ae ämänätquakqe, tiinji.

Iqu ämaqeä hiñuä iqinji, Ämaqä-qu eätä ätnänäqi ae ätimäukqe. Dñä Äñguä Iqu imäkqanji, Iqueä suqä jänänänji eeqäpnä ätnänäqi ätimäukqe. Ynaunjqä iquapqe, Ique hiñuä inä äqunjuwi. Iquenyqe, kukñui imimä äma äwäpu, ämaqä Israitqä qäyä etanji huiziu, awä tqunjuwännga, qu qätä äwiyäpu, Iquenyqä quuvqä ae eqäkuwi. Goti Hanjuwä Iqu, Iquenji, yoqä naqä ävätä, qäukuä yänjinyqä ätuma ekqe.

4

Qokä-apäkä mämanqenqätä, ymisanjä hui manqenqätä

¹ Dñä Äñguä Iqu ätnänäqinji tiinjä ätätqäuä. “Qänakndanji ämaqä hui, dñä quvqä, kukñuä quanğä-tqä iquauä manji qänaknä ipu, suqä quuvqä heqiyqä iquenji, ävquatämäpnuwiqä.” ² Ämaqä iinjä iqua, quwqä suqä quvqä imäkqipqenqä kñuä indqänäpu, womba mämeqä danä, dñä quvqä iquauqä kukñuä ämepu, qokä-apäkä huizi durni, kukñuä quanğä tqüäpnä. ³ Iqua ämaqenji, “He qokä apäkä mämanqä pambiyä” ätuäpu, itanğa, “Ymisanjä hnjuauñi, he manqä pambiyä” tupnä. Inäqe ymisanjä iinjä, Goti Hanjuwä Iqu imäkkqe, ämaqä quuvqä eqiyäpu, kukñuä naqä-qakuñqä näqñqä epiyä iqua, “änjuiqä” ätäpu, ämepu gññqenqä imäkkqe. ⁴ Nätmatqä eeqänänjä Goti Hanjuwä Iqu imäkkqe, quvqä maetqe, äñguänänjä äyuwä. Inäqe ne ‘tä quvqeqä’ ätätanä, sunqä bi tnämatunque? Ne ‘änjuiqä’ ätätanä, ämetanä, guatunque. ⁵ Ii tiinji. Goti Hanjuwä Iqu kukñuä ätqetatä, ne Iquenyqä tääqä ätqetatä, Iqueä hiñuä iqinji äñguänänjä heätñqe.

Kraisi Iqueqä wäunjuä qäyunä imäkqenqä

⁶ Si nyi suqä tä ätqa äpqäqä tä, tqä tta-tungukuau, tnanyi-tnapqau ämotquetnä, itanga kukjuä änguänänjä ne quuvqä eqiyätunquä itä, näqñqä änguänänjä tqä-täüä ämetnä, qänaknä äwätqänjä itä, iquaquisanji, si yänänäqñqä meqanğnä. Si iinjä imäkätqäni, Kraisi Jisasi Iqueä wäunui änguänänjä imäqä-quki hisnä. ⁷ Injəqe ämaqä huizi, aeqä kukjuä iunji, yätamäqä miqä, hea iqänqä tätqätanğuwä-pa, si iinji mimäqä pa itnä, Goti Hanjuwä Iqueqä suqä änguänänjä iunji, näqñqä yasämä meqätñqe. ⁸ Ämaqä hñqu, iqueqä huiwä yänänäqñqä metñqenqä hea ique-ique wäunüä huitanjä-huitanjä imitätqe, iqueqä quamä pmeqeunji, yätamäqä wänqäpu vänä. Injəqe iqu Goti Hanjuwä Iqueqä suqä iunä imäqanğutqe, Goti Hanjuwä Iqu yätamäqä aanjä kuapanä vänä. Iutanji iqu tängatä, qänakndatä-pqe, äwa miqä hea ique-ique mequäniqe. ⁹ Kukjuä iinji aanjä naqä-qakuänänji. Inji ämaqä eeqänänji, qu kukjuä iquenji ämepu quuvqä heqiyqäpñqe. ¹⁰ Goti Hänjä hea ique-ique Pmeqä Iqu, Iqu ämaqä eeqänänjä Hänjä Iqumuatqä-que, itanği ämaqä, Iquenynqä quuvqä naqä-qakuä eqiyäpu äpmeñuwä iunji, Iqu anğumä änyähänjä iwimäkätqäüä. Iinğä ne neqä kñjuä iqä yänänäqñqe, Ique ävanä hinüä äqänanä äpmenä dunji, ne nätmätqä änguänänjä ii meniquenqe, wäunüä dnjä huqä äyä itqänju.

¹¹ Manjä ätuätinä, kukjuä tä ätqäqä täunji, motqueqanğnä. ¹² Ämaqä hui, si ymeqänänjä-quki äkqänäpu, mändi makikittqiyqä pa ipñqe. Qu iinjä mimäqä ipñqä dinqe, si ämaqä-quki eänä, ämaqä quuvqä eqiyätqänjuwä iquauñi, tqä kukjuä tqä, quamä pmeqä, suqä ämaqenqä äwiñqä, quuvqä heqiyqä, itanga suqä jänänjinä imäqä-quki eänji, qu saqä suqä iunji, hinüä äqunäpu, saqä manji qänaknä ipu, näqñqä meqänqe. ¹³ Nyi äpmqänğanğä, si Goti Hanjuwä Iqueä kukjuä a ätäutnä, ämaqeunji näqñqä

ävätinä, kukruä naqä-qakuä iunji, kiqä qakuinjä motqueqanğnä. ¹⁴ Iinjä-qae ämaqä quuvqä eqiyätqänjuwui miqä iqua, si hipa haqä iqä kiyqanğuwänğa, Dnä Änguä Iqu nätmataqä änguänänjä iunqä si hiñuä ktqanğa* äktapqä iunji, mälvquatämäuqä pa, a yänänäqñqä qätätanğnä. ¹⁵ Tqä kñuä indqänqä imñi, nätmataqä hui-huiunqä mindqänqä, kñui wäunüä eeqänänjä nyi ätqäqä iunqänä ämetnä, äñguänänjä miqätñqe. Itanğa ämaqe, qu saqä suqä qäsä, wäunüä qäsä, äñguänänjä äyä itqätanğnä kqänğpñqe. ¹⁶ Tqä suqetä, ä kukruä äñguänänjä ne quuvqä eqiyätunquiu qänaknä iqetä, iquaqu, qui imäkñqänqä wa äunänğa, äñguänänjä miqanğnä. Si suqä iinjä imäkätqänji, tqä-täuätä, ämaqä saqä kukruä qätä äkimipqetä, qui mimäkñqä danä, quamä äñguänänjä pmapnuwi.

5

Quuvqä heqiyqä iquau, tqä sämaqä enqä-pa iwitqueqenqä

¹ Ämaqä naqä iqua, suqä qämä-qämä iqe imäkquwi, mañä yänänäqñqe, jävqä enqä-pa mäpuäsqä pa, kukruä qeiqi, tqä tñique ätuätqänjä-pa, tquätñqe. Suqä asä iinjä, hikñä iquaunjä-pqe, tqä tta-tunğukuau ätuätqänjä-pa tquätñqe. ² Suqä asä iinjä, apäkä naqä iuaunjä-pqe, tqä tnäu ätuätqänjä-pa tquätñqe. Itanğa apäkä hitqä iuaunjä-pqe, Goti Hanjuwä Iqueqä hiñuä iqinjä, suqä quvqä hui miwitqueqä, jänänänjuki eänä, tqä tnanyi-tnapqau ätuätqänjä-pa tquätñqe.

Apäkä yawiqä iuaunji, äänä mipñqä?

³ Apäkä yawiqä hui, yänä aanä kiqä-kiuänä äpmeñqe, si suqä äñguänänjä dinä motqueqätñqe. ⁴ Injäqe apäkä iinjä hui, ymeqä kiqä-tänjä eä, itanğa kaqä-kawäka-tänjä inä enqe, qu Goti Hanjuwä Iqueqä hiñuä iqinjä, äñguänänjä

* 4:14 1 Timoti 1:18

heätprjā etanġutqe, quwqā keisā, känäütä, änguänänjā ämipu pmetprjce. Qu suqā iquenġi a äqätänjuwi, ga kunaqā-kunurua qu naqā imämbnġqā, wäuruä dnjā huqā ipu, yätamakqā äwimitpġenġqā kimañi, iuau yätamakqā äväpu, änguänä miqänġce. Suqā iinġnġce, Goti Hanjuwä Iqu aanjā kuapänä äwinyä. ⁵ Apäkä yawiqā hui, yänjā aanjā kiqā-kiuänä äpmeñce, iiyqā kñuä iqā yänjänäñġce, Goti Hanjuwä Ique ävä äpme, Iqueqā yätamakġenġqā tääqā hiunġi heatqeu tquätñqänänġi. ⁶ Injāce apäkä yawiqā hui, kñui iiyqā huiwä duñqänä indqänä äpmeñce, ii tiinġi. Ii hänjā äpmeqā-qe, pizqā ae äpäkombqā enġqā-parñä iinjā äpme. ⁷ Itanġi ämaqā quuvqā heqiyqā iunġi, kukñuä nyi tä ätqa äpqäqā ii vqätñce. Ämaqā huizi, “Ämaqā ii, suqā quvqā imäkkqā äpmeñäüä-qe” matqā pa ipñqā diñqā. ⁸ Itanġa ämaqā hñqu, iqueqā hiveymeqā itä, iqueqā kuvämaqā huizi itä, iunġi mämiqā itñqā iqu, iqueqā quuvqā heqiyqce, qui imäknätä, ämaqā aanjā ququvqā-qu eänä. Injāce ämaqā quuvqā maeqiyqā ipiyä iqua, qu suqā iinjġi, mimäkkqā danä ipnä.

⁹⁻¹⁰ Apäkä yawiqā iuauqā yoqā äqänänġqā iunġi, si apäkä huiyqā yoqce, hiñgnä maqiyeqā pa isñce. Iiyqā quväukui 60 eä, qokä kiuänänġue muanġi eä, ämaeqqā hiuruä iqinjġi suqā quvqā mimäkkqā, quamä änguänänjā tiinjġiu pmeqi hiätñce. Iiyqā ymeqeunġi, suqā ävätä ymisañä tä äqiyätä, änguänänjā miqi eä, ämaqā kinäqätanġi änguänä itqueqi eä, mändi äkittqänätä ämaqā quuvqā heqiyqā iuqā yuki asñä wuqiyqi eä, ämaqā hanjā-iqā ämepu pmetanġuwä iunġi yätamakqā vqi eä, itanġa wäuruä huitañä-huitañä eeqänänjā iunġi, änguänänjā ämitä imäkkqi enġce, si iiyqā yoqce, pipa du qiyesñce.

¹¹⁻¹² Iinjā etanġi, si apäkä apähueqā yawiqā huiyqā yoqce, maqiyeqā pa isñce. Ii tiinġi. Ii, “Nyi qokä anġumä muanmä” kñuä vqanġanġi, Kraisi Iquenġi tuwä äwiyätä,

itanga, “Nyi qokä angumä mämuangqä ymniqeqä” ätätä, kukñuä guä ämäseqqä iuñi, qui imäkätqe, kukñuä meniqe. ¹³ Suqä ii ipiyä dutañi, tiinjä iqäpnuwi. Anjä huiu wäka huiu wäka ipu, enyqä imäkñgpnuwi. Qu suqä tiinjä-pqä inä imäqäpnä. Suqä ämaqä huizi di imäkqanquwä iuñi, qu-pqe eeqänä näqñqä mapñqä äwinyätä, kukñuä ätqä di matqä ipu, kukñuä quvqä iqunä ätäkipu, ämaqä huiunqä tuwängi kukñuä täkiqäpnuwi. ¹⁴ Iinjñqe, nyi tiinjä ätqä. “Apäkä apähueqä yawiqä iua, qu qokä angumä ämuanañpu, ymeqä-tänjä epu, itanga anjä yuuwi ämipu pmetpñqä” ätqä. Iinjä itqänuwi, ämaqä wiuñqä iqä hñqu, “Qu suqä quvqä imäkätqänäuä” ätätä, kukñuä quvqe matqä yänä. ¹⁵ Apäkä iuautañi, hiua suqä äñguä duñi tuwä äwiyäpu, Setänä, Goti Hanjuwä Iqutä mäkä-huñqä ique, qänaknä ävätqätanquwä duta, ätqä.

¹⁶ Itangi apäkä Jisasi Iquenyqä quuvqä heqiyqä hui, apäkä yawiqä hiua iyyqä käyämaqä eñjuwi, ii iuañi äñguänä miqätñqe. Ii injä imäkqe, ämaqä quuvqä heqiyqä iqua-pqe, qu apäkä yawiqä eeqänänjä iuautañi, hanjä-iqä mämeqä ipu, apäkä yawiqä yänjä aanjä kiqä-kiuänä äwiñuwä iuaunä äñguä miqäpnä.

Kukñuä quuvqä heqiyqeu miqä iquauñqä

¹⁷ Ämaqä quuvqä heqiyqeu miqä iqua, quwqä wäunquä äñguänä imäkqanpñqe, he iquauqä yoqe haqä ämaipu, yätamakqä vqäpñqe. Iquautañi, Goti Hanjuwä Iqueä kukñui awä ätäpu, näqñqä ävätqänjuwä iquauñi, he mbqe, iquau ganä vqäpñqe. ¹⁸ Inji Goti Hanjuwä Iqueä tuwanquä iuñi, tiinjä ätnä.

*“Bulumäka hñqu, kuä-witqä häukui, pa haqeqäni huätä päwätñqänä qonjqä-aunjqä itñqe, si hñguä maeqä pa, uwqä hui qäyä manätñqänä hñjuinä qunya.”**

* 5:18 Kukñuä-suqä 25:4

1 Timoti 5:19 14 1 Timoti 5:25

Itanġa “Āmaqā wāunjuā itnġā iqu, iqu iqueqā mbqe āmenā.”†

¹⁹ Iinjā etanġi āmaqā hġqu, “Āmaqā quuvqā heqiyqeu miqā tqu, suqā quvqā imākqiyā” ätqäqe, he iqueä kukġui qätä mäwiyqā pambiyä. Āmaqā hġquaqu, ä hġquaqu-hġquenjä-qua, kukġui asiqunä ätquwi, he qätä iunä wiyqäpnä. ²⁰ Injäqe hġqua, suqā quvqā yqänä imäkqa äwätqänjuwi, āmaqā eeqänänjä iuqā hiġuä iqi, ätuma äwätnä, “He suqā quvqänänjä tä suġqā imäkqa äwätqänjuä?” ätuätnä, äkasuwä tquätnä. Ii, āmaqā miqā huizi iqua-pqe, qu suqā quvqā asä iquenyqā uwqenqä, zä winyätġqä diġqeyi.

²¹ Nyi si maġjä äktqäqe, Goti Hanjuwä Iqueä, Kraisi Jisasi Iqueä, itanġa ynaunjqä atäunjuä ae ätekqä iquauä hiġuä iqinġi, “Suqā āmaqā huiunqänä äwinqä, ä huiunqä mäwinqä iqu, huätä ävquatämäutnä, suqā nyi tä ätqa äpqa iunġi, a yänänäqġqä qätätanġinyä” äktqä.

²² Si āmaqeu miqā änyä-hänjä hġquenyqä qävqä it-nänġanġi, āmaqā hġqueni, “Āmaqā tqu, iqu Goti Hanjuwä Iqueqä āmaqā quuvqä eqiyätqänjuwä iquau mitġqeqä” ätätnä, hipa haqeqä maqänä mäwiyqä pa, mä iqueä suqä quvqe, si-mända meqänqä. Si suqä quvqä eeqänänjä iunqe, wa äunänġa pmetanġnä.

²³ Täñä-yaqä huitanjä-huitanjä, tqä äwqä yäpä imä äkimetġqenqe, eqenä maġqä iqanġnä. Aanjä eqä duġi, wainqä-eqä yänänäqġqe, wänqäpu qäsä naqä-huinyä imäkätnä, äġġtġqe.

²⁴ Āmaqā hġquauqä suqä quvqe, āmaqä jänä imäkqä iqueqä hiġuä iqi matimäuqänġa, he näqġqä maqänä hipnä. Injäqe hġquau, zä imäkqipqe, qänakġi ätnänjäqi timäunqiyä. ²⁵ Ii enqä-panjä iinġi, suqä äġġuänänjä iqueni,

† 5:18 Kukġuä-suqä 24:15; Lukä 10:7

hui ätnänäqi inä äwi. Inäqe, zä äwämütätqe, qänakji ätnänäqi timäunqiyä.

6

Kukñuä wäunjuä-wiyqä hinginjä iquaunqä

¹ Ämaqä quuvqä heqiyqä, ämiqä hñquauä wäunjuä-wiyqä hinginjä äpmeñuwä eeqänänä iqua, qu kñuä änguänä ämepu, ämiqä iinjä iquauä yoqe haqä ämamäupu, iquauä yäpä iqi iqäpñqe. Iqua iinjä imäkqanñuwännga, ämaqä huizi iqua, Goti Hanjuwä Iqueä yoqetä, kukñuä ne awä ätätunquä itäñi, qu qui mimäkqä-pa ipu, mäñdi makittqiyqä danä ipñqe. ² Inäqe wäunjuä-wiyqä hinginjä hñqueqä ämiqä iqu-pqe, quuvqä heqiyqä-qu eñqe, wäunjuä-wiyqä iqu, “Ämaqä tqu, ñqä tasi-guequvqae, nyi iquerñi hñgisanä itqueqämqueqä” kñuä iinjä mämeqä pa iquätñqe. Oee. Iqu, “Ämaqä nyi wäunjuä äwiyätñqä tqu, quuvqä heqiyqä-qu äyä mäñdanä, nyi iquenyqä kiinjä änyinänä” kñuä iinjä indqänänñqe, iqueqä wäunjuä, huizi iquauä wäunjuä-pqe ämawqätäunä.

Nätmatqä Goti Iqu nätapqanñqenqä, yeeqä iqenqä

Nyi si kukñuä eeqänänä tä äktqäqä iunji, qu iu qänaknä iqäpñqänä awä ätuätñä, mañä tquanñä.

³⁻⁵ Kukñuä nyi tä etqäqe, ii neqä Naqä Jisasi Kraisi Iqueä kukñuä naqä-qakuänänä ii eñqä-pañä eä, quami, suqä Goti Hanjuwä Iqu äwinyänñqä iunä pmepñqä etqä. Ämaqä hñqua kukñuä iinjä mäwiñganñgi, hui-mäñda ävätqanñuwä iqua, “Ne ämaqä naqä eänjunä” tpnä. Inäqe, qu mañqä yasämä epiyä-qe, hingi tpnä. Ämaqä iinjä, qu nätmatqä wänñqä isuaunñqe, nätmatqä naqänänänä imäkäpu, yoqä hingänñqä isuaunñqe, kukñuä mäkä äqäyänñgnä. Ii tqanñuwä iunji, qätä äwiyäpiyä iqua, qu hiñjuä aowä äqunäpu, mäkanñqä ipu, ämaqä huiunñqä kukñuä quvqä

ätäpu, kjuä quvqenä indqänäpu, äkasuwinä tɯgmang-pnä. Ämaqä iinji, qu kukjuä naqä-qakuinjä maqñqä epu, qämä-qämä ipiyä dutaŋi, “Goti Hanjuwä Iqueä suqä quamä änguänänjä pmeqä iutaŋi, ne nätmatqä kuapä-tänjä eanquna” kjuä indqänätqänjä.

⁶ Inäqe ne quami, suqä Goti Hanjuwä Iqu äwinyänqä iunä äpmenä, nätmatqä Iqu nätapqanqenqä, yeeqä iinjä itanä äpmeñque, ii ne nätmatqä-tänjä äpmeñu. ⁷ Ne näqñqä äyuä. Nipaqä änanyuäpiyänqanji, nätmatqä qäsä equmuäkñqä mänanyquä pa ikuwi, oee. Aanqä huiwinänyqä änamikuwi. I etaŋgi äpäkonätaqä-pqänqanji, nätmatqä maeqä, aanqä wanique. ⁸ Inäqe ne ymisänjä qäkämä-tänjä eänque, ii qeyi. ⁹ Ämaqä mbqä kuapänänjä-tänjä epñqänä äwinyätñqä iqua, yamwiqä äwimeqäqe, qu knui, suqä quvqä imäkäpñqä duñqänä indqambu äpmeñuwi, qui imäkmbnä. Tiinjä eä. Täñänqä guä äquvepqe äueqäqä-pa, ii äuenä. ¹⁰ Suqä quvqä eeqänänjä iuqä qakui, ii mbqenqänä äwiñqä iquvi. Ämaqä kjuä mbqä duñqänä ämeñuwä hñqua, quwqä quuvqä heqiyqe ävquatämäupu, huäqä-huñqä iqu iquauqä äwqä yäpä imñi, zi enqä-pa äuqanŋi kjuä äqäyätqänjä.

Anä häñä hea ique-ique pmeqeu matñqenqä, yänjä qñ-ganñä

¹¹ Inäqe si Goti Hanjuwä Iqueqä ämaqä-quki eänji, suqä qu imäkätqänjuwä iuñi, tuwä äwiyätnä, äwimasitñqe. Äwimasiyätnä, ämaqä aanjä jänänänjä-quki äpmanä, suqä Goti Hanjuwä Iqu äwinyänqä dunä imäkätñä, quuvqä naqä-qakuä eqiyätnä, suqä ämaqeunqä äwiñqä iqu a äqätnä, yänjänäqñqä ätqäunä, hañä-iqä eeqänänji ämetñä, itanŋa suqä ämaqeu qeiqinyä wimäkqä iqu ämanänŋa iqätñqe. ¹² Si Kraisi Iquenyqä quuvqä naqä-qakuänänjä eqiyänji, ii ävquatämäutñqänä yamwiqä huitanjä-huitanjä isua kimenä. I kimeqä diñqe äwimasiyätnä, quuvqä

yänänäqñqä eqiyätinä, anä häñä hea ique-ique pmeqeu matñqenqä yänä qñganñä. Si tqä quuvqä heqiyqenqä, ämaqä kuapänänä iuqä hiñuä iqi awä tquanññänğa, Goti Hanjuwä Iqu, si anä häñä hea ique-ique pmeqä iu matññqenqeqe, atäunjuä ae ätekqe.

¹³⁻¹⁴ Goti nätmatqä eeqänänjä iu Hänjä-pmeqä-vqä Iqueätä, itanğa Jisasi Kraisi, Pondisi Pailoti iqueä hiñuä iqi yänänäqñqä ätqäuä, kukñuä zä maeqä, awä qäyunä ätkqä Iqueätä, hiñuä iqiñi, nyi si tiñjä ätätnä isñqä äktqä. “Nyi kukñuä eeqänänjä ämetñqä iuñi, ‘suqä quvqä hui miqä-qunä iunä qänakñäñi, hea neqä naqä Jisasi Kraisi Iqu anğumä äpätqänğanqä iqämqänä,’ ätätnä, kukñuä guä mäsaueyä” äktqä. ¹⁵ Jisasi Iqu anğumänji, Goti Hanjuwä Iqu ätätä ekqä du ätnänäqñi inğa timäuniqe. Goti Hanjuwä Iqu Yänänäqñqä Naqänänjä-tänjä-qu eä, itanğa nätmatqä eeqänänjä iuñi anğuanänjä inä Miqä-qu eä. Iqu anjä-himqä miqä eeqänänjä iquauqä Ämiqä-qu eä, ämaqä naqä äpmeñuwä iquauqä Naqä-qu eä. ¹⁶ Iqu Iqueqä-kiuänji mapäkonqä eä, Iqu we-huñqä aanjä naqänänjä iqi äpme, itanğa ne Iqu-tänjä qäqiqiñi mäwqä pa enju. Iquenji, ämaqe hiñuä mäquñquä pa ipnä. Iqueqä yänänäqñqä naqänänji, qäpu maeqä yätqe. Inji ne hea ique-iquenji, Iqueä yoqenä haqä maeqe. Ii naqä-qakuä eä, qäyä äpmetänä.

Kukñuä ämaqä mbqä kuapä-tänjä iquauñqä

¹⁷ Ämaqä mbqä kuapä-tänjä iqua, qu suqä tiñjä du iqäpñqä mañjä tutñqä äktqä. Qu, “Ne naqä äpmeñunä” kñuä ämepu, yoqä haqä ämamänäpu, nätmatqä qui imäknäniqä duñqä, “Iutanji ne quami, anğuanänjä pmeniqueqä” kñuä iñi, mämeqä pa ipñqe. Oeel! Injäqe qu iñjä pmapnuwänqä etanğutqe, kñui Goti Hanjuwä Iquenyqänä indqänğpñqe. Ne quamä anğuanänjä pmeniquñque, Iqu nätmatqä eeqänänji änätapänä. ¹⁸ Qu suqä anğua duni qänakñä ipu, ämaqä nätmatqänqä äwa

itqätanġuwä iuġi, yätamakqä vqäpŋqe. Qu kŋuä tii indqämbŋqe. “Nätmatqä äŋġuänäŋi, ŋqä mbqä manä. Nyi suqä ämaqeŋqä änyinyätä, yätamakqä vqä iquvi.”¹⁹ Qu iinjä ipu äpmeŋuwi, nätmatqä äŋġuänäŋi qänaknda yätamakqä väniqe, ämapnä. Iinjä dutaŋi, qu quami, aañä äŋġuänäŋä du pmepnuwi.

Kukŋuä yäpaki

²⁰ Timoti iquki, nätmatqä eeqänänjä Goti Hanjuwä Iqu äktapqäqe, qui imäkŋqänqä, äŋġuänänjä mi. Ämaqe, qu maqŋqä epu, kukŋui, Goti Hanjuwä Iqueä naqä-qakui hma etaŋgi, hiŋgi qämä-qämä ipu ätätqäŋuwiŋqe, “Tä qeyqä” ätäpu, tqanġuwä duŋi, qätä mäwiyqä pa iqätinä.²¹ Ämaqä hŋqua näqŋqä iinjä epu, suqä quuvqä naqä-qakuänänjä heqiyqä duŋi ävquatämäutqänjä.

Iŋi Goti Hanjuwä Iqu, Iqueqä qeqä imänqeuta hiŋgi etapquä.

Goti Hanjuwä Iqueqä Kuknui
The New Testament in the Menya language of Papua New Guinea
Nupela Testamen long tokples Menya long Niugini

copyright © 2017 Wycliffe Bible Translators, Inc.

Language: Menya

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2021-07-12

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 19 Oct 2021 from source files dated 18 Aug 2021

b1d968ea-da2d-5306-b214-e238bbf38aac